

PRAVO NA SLOBODU OKUPLJANJA U BOSNI I HERCEGOVINI: IZMEĐU MEĐUNARODNIH STANDARDA I NACIONALNIH PRAKSI

Uglješa Vuković

Inicijativa za monitoring
EU integracija u BiH

www.eu-monitoring.ba

Sarajevo, februar, 2018.
ISSN 2303-6079

Sadržaj

1. UVOD	3
2. SAŽETAK	4
3. MEĐUNARODNI IZVORI I USTAVNOPRAVNI OKVIR ZAŠTITE SLOBODE OKUPLJANJA	5
4. ZAKONODAVNI OKVIR U BOSNI I HERCEGOVINI	7
4.1. Vrste javnog okupljanja i definicija mirnog okupljanja	7
4.2. Da li su svi prostori prikladni za javna okupljanja?	8
4.3. Zabrana održavanja mirnog okupljanja: koje su zabrane (ne)prihvatljive i kakve su poruke (ne)dozvoljene?	11
4.4. Pozitivna obaveza države i ovlasti redara	12
4.5. Prijavljivanje mirnog okupljanja	13
4.6. Pravna zaštita	15
5. UMJESTO ZAKLJUČKA: PREPORUKE ZA UNAPREĐENJE ZAŠTITE SLOBODE OKUPLJANJA U BIH	18
6. LITERATURA	20
7. O AUTORU	21
8. O INICIJATIVI	22

Edicija Human Rights Papers Sarajevskog otvorenog centra

Broj izdanja: 34

Naslov: Pravo na slobodu okupljanja u Bosni i Hercegovini:
Između međunarodnih standarda i nacionalnih praksi

Autorica: Uglješa Vuković

Urednik: Vladana Vasić

Lektura: Sandra Zlotrg

Prelom i dizajn: Dina Vilić

Izdavač: Sarajevski otvoreni centar u ime Inicijative za
monitoring evropskih integracija u BiH,
www.soc.ba,
www.eu-monitoring.ba

Za izdavača: Emina Bošnjak

© Sarajevski otvoreni centar

Nekomercijalno umnožavanje, fotokopiranje ili bilo koji drugi oblik reprodukcije cijele publikacije ili njezinih dijelova je poželjno, uz prethodno pismeno informisanje izdavača na mail: office@soc.ba.

Publikacija je rezultat rada Sarajevskog otvorenog centra, kao koordinirajuće organizacije Inicijative za monitoring EU integracija BiH, na praćenju procesa integracija Bosne i Hercegovine u EU, koji je podržao NED – National Endowment for Democracy. Sadržaj ove publikacije isključiva je odgovornost izdavača i ni na koji način ne odražava stavove donatora.

1. UVOD

Analiza koja je ovdje pripremljena sagledava zakonodavni okvir u Bosni i Hercegovinu u oblasti prava na slobodu javnog okupljanja, i to kroz prizmu međunarodnih standarda i dobrih praksi. Za razliku od drugih, sličnih analiza, ovdje se instituti ne posmatraju samo sa teorijskog aspekta i njihove usklađenosti sa međunarodnim smjernicama, već se u obzir uzima i praktični aspekt. Pojedine odredbe se razmatraju kroz dostupna konkretna iskustva, i to naročito kroz negativna iskustva ograničenja prava na javno okupljanje. Jedan od skorijih primjera je poslužio kao osnova za daljnju razradu, a odnosi se na zabranu prava na javno okupljanje koju su iskusili Sarajevski otvoreni centar i aktivisti_ice za LGBTI prava suočivši se sa administrativnom zabranom zbog namjere da zauzmu površinu puta. Time se pokazalo koliko su složene, decentralizovane i birokratski opterećene procedure za prijavljivanje javnih okupljanja, te da onako kako su trenutno predviđene u našem zakonodavstvu onemogućavaju građane, posebice pripadnike_ice manjinskih skupina, da praktičiraju pravo na javno okupljanje.

Stoga ova analiza prevashodno pokušava locirati sporne zakonske odredbe koje omogućavaju vlastima da primijene prekomjerna i neopravdana ograničenja, uz popularno opravdanje da je sve urađeno „u skladu sa zakonom“. Zatim se izdvajaju preporuke za unapređenje zakonodavnog okvira kako bi se prevazišla trenutna ograničenja, tj. kako bi se omogućilo da se pravo na javno okupljanje nesmetano uživa uz primjenu razumnih i opravdanih ograničenja. Analiza ipak ne daje gotova rješenja na svim mjestima, niti ih tamo gdje ih daje postavlja kao preporuke koje nisu podložne izmjenama, već ih prije nudi kao predložak za razmišljanje. Na pojedinim mjestima su namjerno ostavljena alternativna rješenja, ili otvorena pitanja, ali je istovremeno istaknut minimum međunarodnih standarda koji bi morao biti ispoštovan i uzet u razmatranje pri novim zakonodavnim aktivnostima.

Pitanja praktične prirode koja se iznova pojavljuju pri javnim okupljanjima, ili njihovim pokušajima, tiču se u Bosni i Hercegovini ne samo (posrednih) administrativnih zabrana, već i lokacijskih ograničenja (kojima je posvećen značajan prostor), nesrazmjerno velikog tereta raspodijeljenog na organizatore, ali i specifičnog bosanskohercegovačkog problema koji se odnosi na suvišnu fragmentiranost propisa i njihovu uzajamnu neusklađenost. Složeno ustavno uređenje i institucionalni okvir reflektovali su se i na uživanje osnovnih ljudskih prava i sloboda, pa se često koriste kao izgovor za loše prakse i odviše komplikovane procedure. Izdvajanjem međunarodnih smjernica i standarda ovdje data analiza pledira za novi i drugačiji kvalitet koji bi trebao počivati na jednostavnosti procedura i principu srazmjernosti kroz jasno predviđena ograničenja prava na javno okupljanje koja se ne bi smjela primjenjivati po automatizmu.

2. SAŽETAK

U analizi se po poglavljima sagledavaju važeća zakonska rješenja u Bosni i Hercegovini kojima se reguliše pravo na javno okupljanje, te se tako nastoje izdvojiti sporni aspekti u važećim propisima. U prvom dijelu domaći propisi su stavljeni u suodnos prema međunarodnim standardima koji počivaju na premisi da se u slučaju prava na slobodu mirnog okupljanja radi o temeljnom ljudskom pravu. Ovo pravo nije apsolutno pravo, ali njegova ograničenja u demokratskom društvu moraju biti srazmjerna, prema međunarodnim standardima. Pitanje srazmjernosti – da li je propisima postignuta adekvatna srazmjernost – ključno je pitanje koje se ovdje obrađuje. Kroz cijelu analizu razmatraju se predviđena ograničenja u nacionalnom zakonodavstvu, te se propituje njihova legitimnost, i to u odnosu na međunarodne smjernice i dobre prakse.

U prvom poglavlju se daju definicije javnog okupljanja i mirnog okupljanja, te se zatim izdvajaju prostorna ograničenja kako ih predviđa naš zakonodavni okvir. Analiza sumira i druge vrste ograničenja, preispitujući njihovu opravdanost i poredeći različita rješenja na različitim nivoima vlasti. Na više mjesta nameće se i zaključak da je propise u vezi s ovim pravom neophodno harmonizovati, te da ne postoje prepreke da se pripremi jedinstven zakon na nivou Federacije BiH.

Posebna pažnja u analizi je posvećena prijavljivanju mirnog okupljanja, te se ispituje kakva pravna zaštita trenutno postoji u slučaju da je okupljanje zabranjeno. Na tom mjestu su izložene manjkavosti važećih rješenja i objašnjenje zašto se trenutna zaštita ne može smatrati efektivnom imajući u vidu predviđene rokove. Date su i konkretne preporuke kako je moguće unaprijediti sistem pravne zaštite, uzimajući u obzir da u slučaju prava na slobodu okupljanja ta zaštita mora biti hitnog karaktera. Opširno je razmatrana i trenutna specifičnost u važećem postupku prijavljivanja okupljanja u situaciji kada se zahvata površina puta, kako se tada zahtijeva i odobrenje nadležnog saobraćajnog organa, ali i druge praktične prepreke koje su naročito sporne u praksi, poput odviše velikog tereta koji se stavlja na organizatora i angažovane redare. Umjesto zaključka, na kraju su izdvojene preporuke koje bi se trebale uzeti u obzir pri razvijanju zagovaračkih politika i u novim zakonodavnim procesima. One počivaju na međunarodnim standardima i minimumu neophodne zaštite koji bi morao biti inkorporiran u nacionalne okvire.

3. MEĐUNARODNI IZVORI I USTAVNOPRAVNI OKVIR ZAŠTITE SLOBODE OKUPLJANJA

Pravo na slobodu (mirnog) okupljanja zagantovano je **Evropskom konvencijom o ljudskim pravima i osnovnim slobodama** (EKLJPS/Konvencija). Činjenica da je ovo pravo zaštićeno ustavom, te da se pojavljuje u međunarodnim izvorima kao osnovno ljudsko pravo automatski znači da se posebna pažnja mora posvetiti njegovoj razradi u nacionalnim zakonodavstvima. Pravo na slobodu mirnog okupljanja spada u red tzv. treće generacije ljudskih prava i povezuje se sa drugim pravima, uključujući prava socio-ekonomske prirode, ali i osnovna prava i slobode kao što su sloboda misli, opredjeljenja, izražavanja i udruživanja. Kada se govori o značaju prava na slobodu okupljanja, obično se ističe da je ono od naročite bitnosti za svako demokratsko i pluralističko društvo u kojem različite grupe i pojedinci imaju pravo da ukrste svoja gledišta na najvidljiviji način, te da se političke slobode jedne zemlje ocjenjuju upravo kroz sagledavanje mogućnosti da se ovo pravo ostvari na što jednostavniji način.¹ Ured OSCE-a za demokratske institucije i ljudska prava (ODIHR) i Evropska komisija za demokratiju kroz pravo (Venecijanska komisija, VK) razvili su zajedno za sve države članice OSCE-a i Savjeta Evrope set **zajedničkih smjernica**² ili **internacionalnih standarda** koji se odnose na pravo na slobodu okupljanja i koji mogu poslužiti zakonodavcima i praktičarima kao dobra osnova za razradu ovog osnovnog ljudskog prava. Koliko god bile generalnog karaktera, smjernice su istovremeno i pouzdana osnova da se pravo na slobodu okupljanja u svakom nacionalnom zakonodavstvu predvidi uz minimalna i nužna ograničenja. Sloboda okupljanja je definisana i u EKLJPS-u, u članu 11., i to zajedno sa slobodom udruživanja: „Svako ima pravo na slobodu mirnog okupljanja i slobodu udruživanja s drugima, uključujući pravo da osniva sindikat i učlanjuje se u njega radi zaštite svojih interesa. Za vršenje ovih prava neće se postavljati nikakva ograničenja, osim onih koja su propisana zakonom i neophodna u demokratskom društvu u interesu nacionalne bezbjednosti ili javne bezbjednosti, radi sprečavanja nereda ili kriminala, zaštite zdravlja ili morala, ili radi zaštite prava i sloboda drugih. Ovim se članom ne sprečava zakonito ograničavanje vršenja ovih prava pripadnicima oružanih snaga, policije ili državne uprave.“ Ali kao ni pravo na slobodu izražavanja, ni ovo pravo ne spada u red apsolutnih prava, već u relativna prava u odnosu na koja su moguća ograničenja. Međutim, ograničenja su limitirana samo na ona koja moraju biti propisana zakonom, tj. koja su neophodna u demokratskom društvu, pa se dalje navodi koje su to legitimne vrijednosti i okolnosti koje mogu prevagnuti. **Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima** takođe predviđa pravo na slobodu mirnog okupljanja u istoj odredbi u kojoj se spominje i pravo na slobodu udruživanja (član 20.): „Svako ima pravo na slobodu mirnog okupljanja i udruživanja.“

Evropski sud za ljudska prava je u svojoj dosadašnjoj praksi zauzeo stav da se sloboda okupljanja kao osnovno ljudsko pravo ne može interpretirati samo kroz član Konvencije koji ga izbliza reguliše, već kroz sve njene članove zajedno i u suodnosu,

1 Vidi: *Smjernice o pravu na slobodu okupljanja u drugoj pripremi OSCE-a i Venecijanske komisije*, sekcija b – poglavlje o značaju slobode okupljanja (str. 23-24.), Warsaw/Strasbourg, 2010. <http://www.osce.org/baku/105947?download=true> (datum pristupa 18.09.2017.)

2 Ibid.

tj. da primjena konkretnog člana mora biti u saglasju sa duhom Konvencije.³ To je posebno naglašeno zato što dokumenti o osnovnim ljudskim pravima sadrže odredbe u kojima propisuju pravila tumačenja u korist zajamčenih i datih prava kojima se ističe da se nijedna odredba ne bi smjela tumačiti tako da poništava data prava.⁴ Ustavi Bosne i Hercegovine,⁵ Federacije Bosne i Hercegovine⁶ i Republike Srpske⁷ predviđaju pravo na slobodu (mirnog) okupljanja kao osnovno ljudsko pravo. Jedino se u Ustavu Republike Srpske pojavljuje stav koji dodatno razrađuje pravo na slobodu okupljanja predviđajući da su ograničenja moguća zakonskim odredbama, i to zbog dva razloga: 1) zaštita bezbjednosti ljudi i 2) zaštita imovine. Tu na površinu izbija kontroverza koju u sebi sadrži pravo na slobodu okupljanja jer se ispostavlja kako se ono nalazi u potencijalnom ili pretpostavljenom sukobu sa obavezom države da štiti javni red i mir, odnosno prava, imovinu i bezbjednost drugih. Upravo zbog toga međunarodne preporuke u prvi plan stavljaju da se svako eventualno ograničenje, i pored zakonom predviđenih uslova, mora rješavati od slučaja do slučaja uzimajući u obzir sve okolnosti, dok zakon treba predstavljati samo solidnu osnovu za razumnu primjenu nužnih ograničenja. Venecijanska komisija je u svojim mišljenjima na tragu stava da svaka restrikcija prava na mirno okupljanje mora biti sadržana u zakonu koji pak po tom pitanju mora biti jasan i precizan.⁸

Na mjestu rasprave o zabranama i ograničenjima do izražaja dolazi i to da je borba za pravo na političko djelovanje i beskompromisni javni protest zauzimanjem javnih površina uvijek i prvorazredno političko pitanje od kojeg zavisi i legitimitet jedne vlasti, te da to nije samo pitanje pravne norme ili koliko je ona dobro ili loše definisana. Da se radi o značajnom političkom pitanju svjedoče i **izvještaji Evropske komisije za Bosnu i Hercegovinu** koji su se u poglavlju o ljudskim pravima i zaštiti manjina doticali i pitanja prava na slobodu okupljanja, pa je u Izvještaju za 2015. godinu⁹ ovo pravo istaknuto u kontekstu neadekvatnog istraživanja prijavljenih napada na aktivist(ic)e za ljudska prava i njihove slabe zaštite.

3 Otto-Preminger-Institut v. Austria (1994), para. 47. prema: *Smjernice o pravu na slobodu okupljanja u drugoj pripremi OSCE-a i Venecijanske komisije*, Warsaw/Strasbourg, 2010.

4 Vidi član 30. Univerzalne deklaracije o ljudskim pravima i član 19. Evropske konvencije o ljudskim pravima i osnovnim slobodama.

5 Član 2. Ustava Bosne i Hercegovine

6 Član 2. tačka I) Ustava Federacije Bosne i Hercegovine

7 Član 30. Ustava Republike Srpske

8 *Zajedničko mišljenje Venecijanske komisije i OSCE/ODIHR na Zakon o javljanom okupljanju Republike Srbije*, CDL-AD(2010)031, §29.

9 https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/pdf/key_documents/2015/20151110_report_bosnia_and_herzegovina.pdf (datum pristupa: 15.02.2018.)

4. ZAKONODAVNI OKVIR U BOSNI I HERCEGOVINI

Oblast javnog okupljanja u BiH je regulisana kroz više istovrsnih zakona na entitetskom (Republika Srpska) i kantonalnom nivou (Federacija BiH), a poseban akt je donijela i Skupština Brčko distrikta (BD). Ustav FBiH predviđa kako su jamčenje i provođenje ljudskih prava u nadležnosti federalnih vlasti i kantona,¹⁰ ali kako su unutrašnji poslovi povjereni kantonima,¹¹ ovu oblast su shodno tome uredile kantonalne vlasti, iako bi radi pravne izvjesnosti i jednostavnosti svrsishodnije bilo stvar normirati jedinstvenim federalnim propisom. Utemeljenje za tako nešto postoji u članu 2. Ustava FBiH koji kaže da su i federalne i kantonalne vlasti odgovorne za jamčenje ljudskih prava.

4.1. Vrste javnog okupljanja i definicija mirnog okupljanja

I pored razlika koje postoje između zakona na različitim nivoima vlasti, njih odlikuje i nemali broj sličnih ili istovjetnih rješenja. Ovdje će se obrađivati zakoni na svim nivoima vlasti, ali će se zbog njihove sličnosti kao ogledni primjer u Federaciji BiH uzeti Zakon Kantona Sarajevo (KS), s tim da će tamo gdje postoji potreba da se izdvoje pojedina (sporna) rješenja iz drugih kantonalnih propisa, ili daju posebne preporuke, to biti posebno naznačeno. Zakon Kantona Sarajeva je posebno razmatran i zato što je o njemu pripremljeno mišljenje Venecijanske komisije, a i zato što može poslužiti kao solidna osnova za unapređenje i pripremu jedinstvenog federalnog propisa.

Svi zakoni u BiH pod javnim okupljanjima smatraju: mirno okupljanje i javne proteste; javne priredbe i druga okupljanja. Definicija mirnog okupljanja i javnog protesta (koja se opet ne razlikuje značajno po nivoima vlasti) jeste: „svako organizovano okupljanje građana koje se održava radi javnog izražavanja političkih, socijalnih i drugih uvjerenja i interesa.“¹² Iz ovoga je jasno da ovaj vid okupljanja najviše okupira pažnju javnosti. Definicija mirnog okupljanja i javnog protesta u Zakonu o javnom okupljanju Brčko distrikta određuje i koliko je građana (20)¹³ potrebno da se okupi da bi se radilo o organizovanom okupljanju. Poželjno bi bilo da se ova brojka izbaci iz odredbe koja se tiče određivanja kvaliteta mirnog okupljanja jer se u relevantnim međunarodnim standardima nigdje ne spominje konkretna brojka kao eliminacioni osnov, pa se na taj način diskriminišu organizovana okupljanja manjinskih zajednica koje nisu brojčano moćne. Zakon u Republici Srpskoj, kao i onaj u Kantonu Sarajevo ne precizira koliko je građana potrebno da se okupi da bi se radilo o okupljanju koje je zakonski prepoznato.

Pojedini zakoni u BiH kao mirna okupljanja prepoznaju i spontana okupljanja u

10 Član 2. stav a) Ustava Federacije BiH: „Federalna vlast i kantoni nadležni su za: a) jamčenje i provođenje ljudskih prava.“

11 Član 4. Ustava Federacije BiH: „Kantoni imaju sve nadležnosti koje nisu izričito povjerene federalnoj vlasti. Posebno su nadležni za: a) uspostavljanje i nadziranje policijskih snaga koje će imati jedinstvene federalne uniforme sa kantonalnim oznakama (...)“

12 Član 8. Zakona o javnom okupljanju Republike Srpske

13 Član 9. Zakona o javnom okupljanju Brčko distrikta: „Mirno okupljanje i javni protest (u daljnjem tekstu: mirno okupljanje) je svako organizovano okupljanje više od 20 ljudi, koje se održava radi javnog izražavanja i promovisanja političkih, socijalnih i drugih uvjerenja i interesa.“

odnosu na koja se predviđa posebni režim, dok dio zakona¹⁴ uopšte ne reguliše odvijanje i pojavu spontanih okupljanja iako su takva okupljanja prepoznata kao znak zdrave demokratije u kojoj politička gibanja nisu unaprijed predviđena i kontrolisana. Prema smjernicama Venecijanske komisije i OSCE-a, osnovno obilježje spontanog okupljanja je obaveza vlasti da ga štite i dozvole dok god se radi o skupu koji je u svojoj osnovi nenasilan.¹⁵ Priroda spontanih okupljanja je takva da se oni reflektuju na neposredni događaj ili povod, te shodno tome organizator nema vremena za redovnu proceduru prijavljivanja, ili čak i ne postoji organizator ili ga je nemoguće utvrditi, pa se ova okupljanja izuzimaju od obaveze da budu unaprijed prijavljena i najavljena.¹⁶ Takva okupljanja nisu rijetkost u savremenim demokratijama i izraz su autentičnih političkih kretanja kada se građani u časku homogenizuju oko pitanja koja smatraju bitnim. VK pozdravlja zakonodavnu praksu u kojoj je zasebno regulisan institut spontanih okupljanja smatrajući to poželjnim pristupom, ali se istovremeno daje upozorenje da zakonodavac ne bi smio dopustiti ta okupljanja samo na određenim mjestima, kako je to slučaj u Zakonu o javnom okupljanju KS-a.¹⁷ Zakoni u BiH kojima su poznata spontana okupljanja uvode poseban režim u pogledu dopuštenih lokacija prepuštajući kantonima ili gradovima/opštinama da posebnom odlukom odrede pogodna mjesta.¹⁸ Tako se u potpunosti obesmišljava karakter ovih okupljanja jer se njihova spontanost limitira na uski krug mjesta. Skupština Kantona Sarajevo na prijedlog Vlade donosi akt o određivanju prostora za mirna okupljanja čiji organizator nije poznat.¹⁹

4.2. Da li su svi prostori prikladni za javna okupljanja?

Pitanje prostora na kojem bi se trebao održati skup možda i najdublje seže u srž javnog okupljanja i ograničenja koje zakonodavac smije postaviti jer je mjesto okupljanja često izabrano sa razlogom, tj. sa namjerom da se pošalje poruka, simbolički ili stvarno. VK u svojim mišljenjima potcrtava kako je slobodan izbor lokacije ključan aspekt slobode okupljanja²⁰ i da bi se trebala izbjegavati rutinska upotreba uskog broja isključivo namijenjenih mjesta. Naš zakonodavac se odlučio da generalnom odredbom definiše prostor prikladan za sve vrste javnih skupova i da metodom negativne enumeracije odredi mjesta koja nisu dozvoljena za mirna okupljanja. U generalnoj definiciji uglavnom se na sličan način definiše primjereni prostor, i to kao **javno** mjesto pristupačno i pogodno za okupljanje neodređenog broja ljudi na kome okupljanje ne dovodi do ugrožavanja zaštićenih vrijednosti, koje su onda pobrojane (prava drugih lica, javni moral, bezbjednost ljudi i imovine...)²¹ Istovremeno, sva

14 Zakon o javnom okupljanju USK; Zakon o javnom okupljanju SBK; Zakon o javnom okupljanju BPK; Zakon o javnom okupljanju RS; Zakon o javnom okupljanju BDBiH

15 Vidi: Smjernice o pravu na slobodu okupljanja u drugoj pripremi OSCE-a i Venecijanske komisije, (str. 18.), Warsaw/Strasbourg, 2010. <http://www.osce.org/baku/105947?download=true> (datum pristupa 18.09.2017.)

16 Ibid, str. 67.

17 *Zajedničko mišljenje VK, OSCE/ODIHR na Zakon javnom okupljanju Kantona Sarajevo*, 574/2010, §36

18 Vidi čl. 14. Zakona o javnom okupljanju KS i čl.17. Zakona o javnom okupljanju ZDK

19 Ibid.

20 *Zajedničko mišljenje VK, OSCE/ODIHR na Zakon o javnom okupljanju Republike Srbije* AD(2010)031, §29

21 Član 7. stav 1. Zakona o javnom okupljanju BD: „Prostor primjeren za javno okupljanje je: a)

tri ovdje razmatrana zakona definišu da je primjereni prostor i prostor na kojem se odvija saobraćaj, kada je moguće dodatnim mjerama obezbijediti privremenu izmjenu režima saobraćaja. Kod generalne definicije sporno je to što se isključivo javna mjesta smatraju primjerenim prostorom za javna okupljanja, čime se logičkim tumačenjem nameće zaključak da privatni prostori nisu primjereni za javna okupljanja, što je u suprotnosti sa međunarodnim smjernicama i preporukama.²² Kako bi se ostavila mogućnost da se i na privatnim posjedima održi javno okupljanje, trebalo bi izbjegavati prefiks javno uz mjesto okupljanja jer hipotetički je moguće da pozitivna obaveza države da omogući protestni skup seže i do takvih prostora, posebno u vremenu privatizacije javnih prostora i sve većeg prožimanja i međuzavisnosti *privatnog i javnog*. U Smjernicama OSCE-a i VK-a navodi se primjer tržnih centara koje je lako moguće zamisliti kao mjesta koja su i više nego prikladna za javna okupljanja, s obzirom na njihov javni karakter, a koja su istovremeno u privatnom vlasništvu. Naravno, ograničenja su razumna i očekivana u slučaju kada se javna okupljanja pokušavaju organizovati na isključivo privatnim mjestima i onda kada bi se mogla narušiti bezbjednost i imovina pojedinaca ili njihova privatnost.

Zakoni u Brčko distriktu i Republici Srpskoj imaju jednu bitnu razliku u odnosu na navedeni propis Kantona Sarajevo. Naime, njima se propisuje da će gradonačelnik na prijedlog šefa policije donijeti odluku o primjerenim mjestima,²³ tj. da će grad/opština posebnim aktom odrediti taj primjereni prostor namijenjen za javna okupljanja.²⁴ Na primjer, u KS-u slična odredba postoji samo u odnosu na spontana okupljanja kada se u članu 14. Zakona određuje gdje je moguće održati mirna okupljanja kada je organizator nepoznat, i to je rješenje kritikovano u mišljenju Venecijanske komisije.²⁵ Ovo rješenje je upravo sporno sa aspekta međunarodnih preporuka, ali i kontradiktorno i samim zakonima koji u svojim uvodnim odredbama ističu da će sva ograničenja biti predviđena. No, ovdje se zapravo podzakonskima aktima (odlukama jedinice lokalne samouprave) određuju mjesta predviđena za javna okupljanja, uz datu generalnu definiciju, čime se sprečava prostorna spontanost javnih okupljanja jer se značajno limitira broj mjesta na kojima je moguće okupiti se. VK smatra da je to protivno samom konceptu slobode okupljanja i da se radi o pristupu koji automatski ograničava veliki broj mjesta za javna okupljanja samo zato što nisu propisana kao takva, te se preporučuje da se to rješenje uopšte ne primjenjuje.²⁶ Uz to,

---

javno mjesto koje je pristupačno i pogodno za okupljanje lica čiji broj i identitet nije unaprijed određen i na kome okupljanje građana ne dovodi do ugrožavanja prava drugih lica, javnog morala, sigurnosti ljudi i imovine, zdravlja ljudi i ometanja javnog saobraćaja.“; član 3. stav 1. Zakona o javnom okupljanju Kantona Sarajevo: „Prostor prikladan za javni skup je javno mjesto pristupačno i prikladno za okupljanje lica čiji broj i identitet nije unaprijed određen i na kome okupljanje građana ne dovodi do ugrožavanja prava i sloboda drugih lica, zdravlja ljudi, sigurnosti ljudi i imovine i ometanja javnog saobraćaja.“; član 3. stav 1. Zakona o javnom okupljanju Republike Srpske: „Prostor primjeren za javni skup je javno mjesto koje je pristupačno i pogodno za okupljanje lica čiji broj i identitet nije unaprijed određen i na kome okupljanje građana ne dovodi do ugrožavanja prava drugih lica, javnog morala, bezbjednosti ljudi i imovine, zdravlja ljudi i ometanja javnog saobraćaja.“

22 Vidi više: *Smjernice o pravu na slobodu okupljanja u drugoj pripremi OSCE-a i Venecijanske komisije*, str. 32. i 58-59., Warsaw/Strasbourg, 2010. <http://www.osce.org/baku/105947?download=true> (datum pristupa 18.09.2017.)

23 Član 7. stav 2. Zakona o javnom okupljanju BD-a

24 Član 3. stav 3. Zakona o javnom okupljanju RS-a. Isto je predviđeno i u Zakonu o javnom okupljanju ZHK (čl. 3., st. 3.)

25 Vidi naprijed pod „Vrste javnog okupljanja i definicija mirnog okupljanja“

26 Vidi: *Zajedničko mišljenje VK, OSCE/ODIHR na Zakon o javnom okupljanju Republike Srbije*

u zakonima u Brčko distriktu i Republici Srpskoj ta ograničenja kroz unaprijed propisana mjesta određena su podzakonskim aktom čime se iznevjerio i osnovni princip zakona da će svako ograničenje biti isključivo zakonom određeno. Preporučeni međunarodni standard je da treba izbjeći svaku predodređenost mjesta za namjenu javnog okupljanja jer bi sva mjesta po pravilu trebala biti dostupna, osim **onih koji su blizu stvarno rizičnih lokacija i postrojenja**.²⁷

Druga vrsta ograničenja koja se pojavljuje u odnosu na prostor jeste ona koja se odnosi na mirna okupljanja, i tu su svi propisi u BiH dosljedni. Poimence se, sa više ili manje preciznosti, navode prostori na kojima su zabranjena mirna okupljanja,²⁸ a oni bi se mogli grupisati u sljedeća: 1) obrazovno-vaspitne ustanove u vrijeme kada u njima borave djeca ili dok se odvija nastavni proces; 2) zdravstvene ustanove tako da se ne remete vozila hitne pomoći ili mir bolesnika; 3) javni putevi/saobraćajnice; 4) spomenici kulture ili parkovi prirode; 5) mjesta koja se posebno osiguravaju i 6) na drugim mjestima,²⁹ ako bi se s obzirom na vrijeme, broj učesnika ili prirodu okupljanja moglo ozbiljnije poremetiti kretanje i rad većeg broja građana.

Iz navedenog je očevidno da su zakonodavci u odnosu na veliki broj mjesta uveli restrikciju za mirna okupljanja, te da tako široko postavljeno isključenje iznevjerava princip proporcionalnosti koji bi morao biti osnov za svako ograničenje slobode okupljanja. Naročito je sporno isključenje u odnosu na, kako se navodi, druga mjesta, kada bi to moglo izazvati posljedice koje se tumače kao ozbiljniji poremećaj kretanja i rada većeg broja ljudi. Formulacija „druga mjesta“ se koristi u zakonskim odredbama u Brčko distriktu i Kantonu Sarajevo, ali ne i u Republici Srpskoj. Ništa manje sporno nije isključenje u odnosu na objekte koji se posebno osiguravaju (ta formulacija se koristi u BD-u i RS-u, dok nije uvrštena u KS-u). Ako se uz to doda da oni nisu dalje definisani, očito je kako se otvara mogućnost učestaloj primjeni. Venecijanska komisija je u svojim mišljenjima³⁰ naizgled ambivalentna ili podijeljena po pitanju lokacijskih zabrana jer se na jednom mjestu ističe kako je svako isključenje prostora problematično, ili kako sama namjena prostora nije automatski opravdanje da se zbog toga na tom mjestu zabrani javno okupljanje, dok se zatim navodi kako je jedina prihvatljiva restrikcija ona koja se čini zbog toga što su u pitanju rizična područja spram kojih je potrebna zaštita. Na nekoliko mjesta VK ističe da svaka zabrana održavanja mirnih okupljanja u blizini vladinih zgrada (sudova, izvršne vlasti, parlamenta...) ne bi smjela biti normirana jer tu ne postoji proporcionalnost, odnosno prijetnja rizikom nije razumna i ozbiljna kako ih mogu kontrolisati snage bezbjednosti. Ovo bi se dalo primijeniti i na naš izuzetak kada se isključuju posebno osigurana mjesta jer takva mjesta ne trpe prijeteću ugroženost protestima upravo činjenicom da su posebno osigurana. U međunarodnim preporukama ipak prevladava stanovište da je svaka ekskluzivna prostorna zabrana kroz

AD(2010)031, §38; *Zajedničko mišljenje VK, OSCE/ODIHR na Zakona o javnom okupljanju KS* CDL-AD(2010)016, §36

27 *Zajedničko mišljenje VK, OSCE/ODIHR na Zakon o javnom okupljanju Republike Srbije* AD(2010)031, §13,36

28 Vid čl. 14. Zakona o javnom okupljanju BDBiH; čl. 12. Zakona o javnom okupljanju RS; čl. 14. Zakona o javnom okupljanju TK; čl. 15. Zakona o javnom okupljanju KS; čl. 10. Zakona o javnom okupljanju USK, čl. 14. Zakona o javnom okupljanju ZHK, čl. 15. Zakona o javnom okupljanju PK, čl. 15. Zakona o javnom okupljanju Kantona 10

29 Daljnja definicija prema čl. 15. tačka f) Zakona o javnom okupljanju KS.

30 *Kompilacija mišljenja Venecijanske komisije o slobodi okupljanja*, str. 19-24., Strasbourg, 2012.

izričite zakonske odredbe nepoželjna i da se o eventualnim ograničenjima u odnosu na mjesto održavanja treba odlučivati od slučaja do slučaja.

Naši zakonodavci upravo su ovdje pali na testu proporcionalnosti i poštovanja međunarodnih preporuka i dobrih praksi, koje propagiraju da svako ograničenje treba postići najmanje invazivnim sredstvom, što svakako nije široko postavljena zakonska zabrana. U procesu odlučivanja o prijavljenom skupu vlasti mogu donijeti odluku o restrikcijama, ali samo uz adekvatno obrazloženje i opravdane razloge. VK je čak stanovišta da samo ometanje nastavnog procesa ili bolnica nije razlog da se ova područja izuzmu automatski od mogućnosti da budu u neposrednoj blizini protesta. Najposlije, moguće je zamisliti situaciju u kojoj je prosvjedovanje u blizini ovih ustanova namjerno izabrano zbog razloga koji to opravdavaju. Još lakše je to zamisliti u odnosu na posebno osiguravane zgrade, što je samo drugo ime za institucije vlasti.

4.3. *Zabrana održavanja mirnog okupljanja: koje su zabrane (ne)prihvatljive i kakve su poruke (ne)dozvoljene?*

U svim propisima u BiH se pojavljuju odredbe kojima se uvodi zabrana održavanja mirnog okupljanja u izuzetnim situacijama, i ovdje se, između ostalog, zabranjuju okupljanja s obzirom na njihov neprimjeren sadržaj. Ograničenja nisu strana ni međunarodnim preporukama, ali se smatra da za to mora postojati legitiman osnov u regionalnim i međunarodnim instrumentima za zaštitu ljudskih prava.

EKLJPS u članu 11. stavu 2. propisuje koje su to zaštićene vrijednosti/interesi (nacionalna sigurnost, javna sigurnost, sprečavanje nereda ili zločina, zaštita zdravlja ili morala i zaštita prava drugih ljudi) koji mogu opravdati ograničenje slobode okupljanja, te bi nacionalna zakonodavstva trebala polaziti od ovih vrijednosti. Kod nas se razlozi za zabranu održavanja mirnog okupljanja uglavnom odnose na: 1) zaštitu ustavnog poretka; 2) neblagovremeno i neuredno prijavljene skupove; 3) okupljanje koje je usmjereno na različite oblike nasilnih aktivnosti (vršenje krivičnih djela, raspirivanje nacionalne, rasne, vjerske ili druge mržnje); 3) zaštita javnog reda i mira ili javnog zdravstva; 4) zaštita ljudi i imovine kada postoji stvarna opasnost od njihovog ugrožavanja i 5) nepreduzimanje dodatnih mjera osiguranja.³¹ Prva primjedba koja se može istaći na predviđene razloge je zabrana neprijavljenih skupova koja je u direktnoj suprotnosti sa institutom mirnog okupljanja koji se smatra preporučenim međunarodnim standardom.³² Tu situaciju je lako razriješiti jer dok god je skup u svojoj osnovi nenasilan, države bi trebale omogućiti njegovo održavanje vodeći računa da skup protekne mirno i bez incidenata. Rješenje nikako nije u administrativnim zabranama kojim pribjegavaju naši zakonodavci.

Drugi razlozi za zabranu takođe mogu biti sporni, a postoje i specifični osnovi za zabranu okupljanja koje predviđaju domaći propisi i koji zaslužuju osvrt. Na primjer, Zakon o javnom okupljanju BD-a i Zakon o javnom okupljanju RS-a kao osnov za zabranu spominju „mirno okupljanje usmjereno na ugrožavanje Ustavom utvrđenog poretka“³³, dočim Zakon o javnom okupljanju KS-a govori o „**nasilnom** ugro-

31 Prema: član 13. Zakona o javnom okupljanju RS, član 15. Zakona o javnom okupljanju BD i član 16. Zakona o javnom okupljanju KS.

32 Npr. vidi član 16. stav 1. tačka c) Zakona o javnom okupljanju KS ili član 16. stav 1. Zakona o javnom okupljanju SBK, član 16. stav 1. tačka a) Zakona o javnom okupljanju PK, član 15. stav 1. tačka a) Zakona o javnom okupljanju ZHK

33 Član 15. stav 1. tačka a) Zakona o javnom okupljanju BD; član 21. tačka a) Zakona o javnom

žavanju ustavnog poretka³⁴. Uputno je praviti razliku između nasilnog i nenasilnog ugrožavanja ustavnog poretka jer i VK u svom mišljenju³⁵ zaključuje da legitimni sadržaj protesta i njihovih poruka mogu biti pozivanje na ustavne promjene ili čak na teritorijalne promjene i da oni trebaju uživati zakonsku zaštitu, ali da se stvar mijenja ako se radi o pozivanju na nasilne promjene ustavnog uređenja. Razlika se povlači između okupljanja koje u sebi nosi pozivanje na nasilne promjene ustava, i onoga koji to čini na mirnodopski način. Otud je valjano rješenje u Zakonu o javnom okupljanju KS-a koji zabranjuje samo ona okupljanja koja su usmjerena na nasilno ugrožavanje ustavnog poretka. Drugim riječima, dopustivo je okupljanjem i na okupljanju izraziti mišljenje ili komunicirati stanovitu poruku, koliko god ona radikalna bila, dok god ona stvarno i ozbiljno ne ugrožava druge, imovinu, opštu bezbjednost, ili ne koristi nasilje kao sredstvo svog izražavanja (ili kao svoj konačni cilj). Svaka zabrana okupljanja zbog sadržaja koji se smatra neprihvatljivim može biti jedino opravdana ako se zazivaju nasilne promjene ili je nasilje konačni, očiti cilj prosvjednika. Bilo kakve druge vrste zabrana zbog neslaganja sa sadržinom koja je dominirajuća na određenom skupu ne smatraju se prihvatljivim sa aspekta dobrih praksi jer se njima suspendira pravo na slobodu okupljanja i izražavanja manjinskim skupinama i pojedincima koji ne razmišljaju kao većina, i koji baš zbog toga trebaju uživati nesmetanu zaštitu svojih osnovnih prava i sloboda.

4.4. Pozitivna obaveza države i ovlasti redara

Vrsta ograničenja koja se pojavljuje u domaćim propisima, a koja je veoma diskutabilna, tiče se nepreduzimanja dodatnih mjera osiguranja koje nalažu nadležni/polićijski organi. Pojedini propisi to formulišu kao situaciju kada „na zahtjev nadležnog organa, organizator blagovremeno ne preduzme naložene dodatne mjere“³⁶, dok su drugi osnovi još nezgrapnije određeni, i to onda kada „redari ne mogu održati red i mir“³⁷. Oba rješenja su sporna jer pored svih obaveza koje ima organizator, a koje se odnose na održavanje reda i mira, sada mu se nameću još i dodatne u slučaju izuzetnih okolnosti, čime država u potpunosti sa sebe skida pozitivnu obavezu da omogući i zaštitu javna okupljanja. Na ovom mjestu država bi trebala pokazati da je u stanju da uredi i omogući rizične skupove, te da u vanrednim okolnostima preuzme aktivnu i dodatnu ulogu u održavanju javnog reda i mira, a ne da je prepusti organizatoru/prosvjednicima koristeći još to kao izgovor za zabranu skupa. VK, primjerice, razmatra kako održavanje kontrademonstracija ne može biti samo po sebi razlog za zabranu jer se zahtijevaju i pretpostavljaju veće mjere bezbjednosti i kako tu do izražaja dolazi uloga države koja bi trebala upravljati tim događajima sa ciljem sprečavanja eventualnih nereda.³⁸ Koristiti razloge logističke naravi (i to kad vid dodatnog opterećenja organizatora okupljanja) kao osnov za zabranu okupljanja

okupljanju RS ili slično u članu 11. stav 1. tačka a) Zakona o javnom okupljanju USK.

34 Član 16. stav 1. tačka a) Zakona o javnom okupljanju KS.

35 Vidi: *Zajedničko mišljenje VK, OSCE/ODIHR na Zakon o javnom okupljanju Republike Srbije* AD(2010)031, §45.

36 Vidi član 16. stav 1. tačku g) Zakona o javnom okupljanju KS i čl. 19. tačku g) Zakona o javnom okupljanju ZDK.

37 Član 21. tačka e) Zakona o javnom okupljanju RS.

38 Vidi više u: *Zajedničko mišljenje VK, OSCE/ODIHR na Naredbu o organizovanju i održavanju mirnih skupova Ukrajine* AD(2010)031, §53.

stoga je krajnje kontroverzna odluka koja ne bi smjela biti razlog za zabranu. Sva tri ovdje prioritetno razmatrana zakona stavljaju nesrazmjerno velik teret na leđa organizatoru putem dužnosti koje su dodijeljene redarima. Od redara se, između ostalog, očekuje da štite imovinu koja se nalazi na prostoru na kojem se održava mirno okupljanje³⁹ i da obavijeste⁴⁰ ili predaju⁴¹ policijskom službeniku učesnika ili osobu koja se kreće prema mjestu okupljanja sa oružjem ili drugim opasnim predmetom. Zakon u KS-u zahtijeva da se ta osoba *preda*, dok se u RS-u i BD-u traži da se policijski službenici *obavijeste* o toj osobi. No, ovakva vrsta tereta stavljena na organizatora i redare automatski ih dovodi u nepovoljan položaj jer država faktički zahtijeva od njih, iako to zakonima nije izričito predviđeno, profesionalni zaštitarski angažman dajući im široke i prezahtjevne ovlasti kojima sa sebe otklanja pozitivnu obavezu da štiti javna okupljanja, što je protivno međunarodnim standardima. VK je to i potcrtala u svom mišljenju naglašavajući kako obaveza države u ovom pogledu ne može biti prenijeta na privatna lica, niti se od redara može zahtijevati da štite imovinu ili vrše druge slične prezahtjevne ovlasti iz djelokruga policijskih ovlaštenja.⁴²

4.5. Prijavljivanje mirnog okupljanja

Zakoni u BiH počivaju na sličnim pravilima u vezi sa načinom i obavezom prijavljivanja mirnog okupljanja i uglavnom se svode na to da je organizator dužan skup prijaviti nadležnoj policijskoj organizacionoj jedinici pet dana prije održavanja događaja, ili, ako to opravdaju naročiti razlozi, svega 48 sati prije.⁴³ Međunarodne smjernice su ovdje dosta jasne, te se smatra da se prijava okupljanja treba tretirati kao pismo namjere, a ne kao zahtjev za izdavanje dozvole za održavanje. Prijava ne bi smjela uvijek i isključivo biti mandatorne prirode jer najava i prijava skupa je opravdana tamo gdje treba očuvati red i mir, kako bi se snagama bezbjednosti ostavilo vrijeme da preduzmu odgovarajuće mjere.⁴⁴

Zakonska rješenja koja postoje kod nas se tu ne razlikuju u odnosu na druga rješenja koja su opšteprihvaćena za mirna okupljanja ili javni protest, te se organizatoru ostavljaju dva roka, jedan za redovne i drugi za vanredne okolnosti. Sam način prijavljivanja ne bi smio biti opterećen birokratskim poteškoćama kako se ne bi pretvorio u suviše formalizovan postupak koji onemogućava organizatoru da uživa svoje pravo.⁴⁵ U našim zakonskim rješenjima postoji nekoliko suvišnih prepreka ili poteškoća koje bi se trebale odstraniti kako bi se proces prijavljivanja učinio što jednostavnijim. Na primjer, zahtijeva se između ostalog da prijava sadrži spisak redara sa njihovim ličnim podacima,⁴⁶ ali iako je ovo opravdano iziskivati od rukovodio-

39 Član 21. stav 2. Zakona o javnom okupljanju KS i Zakona o javnom okupljanju BD, i član 19. stav 2. Zakona o javnom okupljanju RS

40 Član 21. stav 3. Zakona o javnom okupljanju BD i član 19. stav 3. Zakona o javnom okupljanju RS

41 Član 21. stav 3. Zakona o javnom okupljanju KS

42 *Zajedničko mišljenje VK, OSCE/ODIHR na Zakon javnom okupljanju Kantona Sarajevo*, 574/2010, §57, 58.

43 Član 10. Zakona o javnom okupljanju KS; Član 11. Zakona o javnom okupljanju BD; član 9. Zakona o javnom okupljanju RS.

44 Vidi više: *Smjernice o pravu na slobodu okupljanja u drugoj pripremi OSCE-a i Venecijanske komisije*, str. 17-18., Warsaw/Strasbourg, 2010.

45 Ibid.

46 Član 11. stav e) Zakona o javnom okupljanju KS; član 12. stav g) Zakona o javnom okupljanju BD; član 10. stav 1. tačka e) Zakona o javnom okupljanju RS.

ca/voditelja okupljanja, nameće se pitanje koliko je to proporcionalan ili razuman teret na organizatoru kada se radi o svim redarima? Zakon o javnom okupljanju Republike Hrvatske predviđa da se u prijavi navodi samo broj redara, a ne i njihovi lični podaci.⁴⁷ U cilju smanjenja dodatnih opterećenja po organizatora i pojednostavljena prijava, i naši zakoni bi se trebali izmijeniti tako da se od organizatora traži samo broj redara, bez njihovih ličnih podataka.

Najspornija odredba u vezi sa prijavom okupljanja je ona koja se odnosi na situaciju kada mirno okupljanje zahvata i površinu puta, zbog čega bi saobraćaj trebao bio obustavljen ili ometan, pa se organizatoru u tom slučaju nalaže da priloži i odobrenje nadležnog organa u skladu sa Zakonom o osnovama bezbjednosti saobraćaja na putevima u BiH.⁴⁸ Kako je ovo pitanje prethodnog odobrenja normirano državnim zakonom, ono se odnosi na propise na različitim nivoima vlasti. U Zakonu⁴⁹ se govori o izdavanju odobrenja uz prethodnu saglasnost nadležnog organa za saobraćaj, te se uspostavlja i novi rok od 15 dana prije održavanja okupljanja na dijelu koji zahvata put, a do kada se najkasnije može podnijeti zahtjev za odobrenje. Za razliku od zakona o javnom okupljanju, ovdje se spominje kako se traži *odobrenje* od nadležnih organa, što je suprotno međunarodnim standardima koji insistiraju na tome da se okupljanja samo najavljuju u vidu obavještenja, i da treba izbjegavati termine kao što su *zahtjevi za odobrenje/odobrenje/prethodna saglasnost*. Pored toga, postupak prijave ili izdavanja odobrenja da protesti zahvate put dodatno je zakomplikovan uvođenjem više nadležnih organa jer se prethodna saglasnost mora tražiti od nadležnog saobraćajnog organa, pa je organizator stoga obavezan sudjelovati u postupku pred dva organa.

Zahtjev da prijavitelj okupljanja prikupi i prethodno odobrenje kada skup zahvata površinu puta primjer je birokratizovanog i nesrazmjerno otežanog postupka koji suočava organizatore sa nemalim poteškoćama. To se najbolje vidjelo na recentnom primjeru kada je Sarajevski otvoreni centar (SOC) pokušao organizovati protestni marš protiv nasilja nad LGBTI osobama zauzimajući dio puta u centru Sarajeva, kako bi se poslala što glasnjija poruka protiv svih oblika nasilja i mržnje, a koji na koncu nije održan zamišljenom rutom jer Ministarstvo saobraćaja Kantona Sarajevo kao nadležni organ za izdavanje prethodne saglasnosti nije postupilo pravovremeno.⁵⁰ U Preporuci koju je tim povodom izdala Institucija ombudsmana za ljudska prava, odgovorno Ministarstvo proziva se za administrativnu ćutnju i postupanje koje nije u duhu rada dobre uprave, te se preporučuje pokretanje inicijative za izmjenu Zakona o cestama FBiH, ali se ne dovodi u pitanje postupak traženja i izdavanja odobrenja/prethodne saglasnosti za zauzimanje površine puta, koji se ne može opravdati iz najmanje dva razloga. Prvo, organizator ne bi smio biti stavljen u poziciju da traži odobrenje, već samo da najavi skup, dok se ovim stvarima mogućnost da njegovo okupljanje na traženom mjestu bude odbijeno

⁴⁷ Član 8. Zakona o javnom okupljanju Republike Hrvatske.

⁴⁸ Na primjer, vidi: član 11. stav 4. Zakona o javnom okupljanju KS; član 12. stav 3. Zakona o javnom okupljanju BD; član 10. stav 3. Zakona o javnom okupljanju RS.

⁴⁹ Vidi čl. 162-166. Zakona o osnovama bezbjednosti saobraćaja na putevima u Bosni i Hercegovini.

⁵⁰ Više na: <http://soc.ba/institucija-ombudsmana-bih-potvrdila-prekrseno-pravo-na-slobodu-okupljanja-lgbti-osoba/> (datum pristupa: 05.10.2017.)

iz razloga koje shodnim smatra nadležni organ saobraćaja koji je u postupku prijave sporedni organ kojem se daje mogućnost da faktički onemogući najavljeni skup. Drugo, prema međunarodnim preporukama jedan organ treba biti nadležan i odgovoran za odlučivanje o prijavama javnih okupljanja, kako bi se cijeli postupak učinio što prohodnijim,⁵¹ dok se kod nas prema sada važećim rješenjima kao nadležni u postupku prijave/izdavanja odobrenja pojavljuju dva organa (organ unutrašnjih poslova i nadležni saobraćajni organ). Uputno bi bilo promijeniti to rješenje, i to tako da uz prijavu organu unutrašnjih poslova organizator naznači da li će skup zahvatiti površinu puta, a da potom o prijavi u svjetlu svih okolnosti odlučuje samo jedan nadležni organ (i to policijski organ) umjesto što se ispred organizatora postavljaju dva posebna postupka koje je dužan voditi u slučaju kada je potrebno zabraniti saobraćaj ili okupiti se na površini puta. Centralizacijom odlučivanja o prijavi olakšale bi se obaveze organizatoru protesta, što bi trebao biti osnovni cilj razmatranog postupka.

4.6. Pravna zaštita

Pitanje koje izaziva veliku pažnju i u međunarodnoj praksi jeste pitanje pravne zaštite, tj. šta u slučaju kada nadležni policijski organ donese rješenje kojim se organizatoru zabranjuje mirno okupljanje? Pored toga što se sve preporuke svode na to da bi takvo rješenje moralo biti zasnovano na obrazloženim, legitimnim i ubjedljivim osnovama, otvoreno je pitanje, s obzirom na hitnost postupka, na koji način obezbijediti pravnu zaštitu koja je u isti mah efikasna i adekvatna. Kako postići to da se odluka o zabrani preispita na valjan način, i to prije datuma za kada je najavljen skup koji je zabranjen? I u datim preporukama može se nazrijeti da postoje podijeljena mišljenja⁵² o tome da li je zaštitu bolje pružiti na prvom mjestu kroz tzv. administrativnu zaštitu u upravnom postupku, ili sudskim putem kroz davanje primata upravnom sporu. Zakon o javnom okupljanju Republike Hrvatske predviđa upravnosudsku zaštitu dajući mogućnost organizatoru da u roku od tri dana od dana dostavljanja rješenja, kojim mu se zabranjuje protest, podnese tužbu Upravnom sudu koji o istoj mora odlučiti u hitnom postupku.⁵³

U zakonima u BiH se u prvom redu pruža administrativna zaštita ili mogućnost da se izjavi žalba drugostepenom organu, i tu su predviđeni vrlo kratki rokovi na svim nivoima vlasti kako bi se pružila efikasna pravna zaštita prije zacrtanog datuma iz prijave protesta koji je zabranjen. Na primjer, Zakon o javnom okupljanju KS predviđa da se rješenje o zabrani mora donijeti najkasnije 48 sati prije početka održavanja mirnog okupljanja (izuzetno 24 sata),⁵⁴ a da se žalba može izjaviti najkasnije 24 sata po prijemu rješenja, dočim se odluka po žalbi mora donijeti i dostaviti podnosiocu žalbe najmanje 12 sati prije održavanja skupa.⁵⁵ Na sličan način su predviđena rješenja i na drugim nivoima, uz određena odstupanja u rokovima, pa se tako rješenje o zabrani u Brčko distriktu može donijeti najkasnije 24 sata prije zakazanog

51 *Zajedničko mišljenje VK, OSCE/ODIHR na Zakon javnom okupljanju Kantona Sarajevo, 574/2010, §39.*

52 Vidi više: *Smjernice o pravu na slobodu okupljanja u drugoj pripremi OSCE-a i Venecijanske komisije*, str. 19, Warsaw/Strasbourg, 2010.

53 Član 15. Zakona o javnom okupljanju Republike Hrvatske

54 Član 16. stav 2. Zakona o javnom okupljanju KS

55 Član 17. Zakona o javnom okupljanju KS

okupljanja u svim situacijama, čime se ostavlja još kraći rok organizatoru da posegne za upravnosudskom zaštitom.⁵⁶ Isti Zakon odlučivanje o žalbi ne vezuje za dan održavanja okupljanja, već samo propisuje drugostepenom organu da o žalbi mora odlučiti u roku od 24 sata od prijema žalbe.⁵⁷ U Republici Srpskoj, pak, prvostepeno rješenje se mora donijeti najkasnije 24 sata prije održavanja okupljanja,⁵⁸ dok drugostepeni organ (ministar) o žalbi mora odlučiti u roku od 24 sata od prijema žalbe.⁵⁹ Takođe se rok za donošenje odluke po žalbi ne vezuje za dan održavanja okupljanja, odnosno ne vodi se računa koji se period ostavlja organizatoru prije najavljenog i zabranjenog skupa kako bi se mogla koristiti upravnosudska zaštita kao posljednje sredstvo zaštite. Zakoni BD-a i RS-a⁶⁰ predviđaju mogućnost da se okupljanje održi ako drugostepeni organ propusti u ostavljenom roku odlučiti o žalbi, i to bi rješenje izričito trebalo predvidjeti u svim zakonskim rješenjima jer organizatoru se ne može uskratiti pravo na slobodu okupljanja zbog ćutanja administracije. Iz izloženog proizlazi da su se zakonodavci kod nas odlučili da se o zabranjenom okupljanju odlučuje u posebnom upravnom postupku sa posebno propisanim rokovima, te da je ostavljena mogućnost da se sporni akt u konačnici pobija u upravnom sporu pred nadležnim sudom. No, nije se vodilo računa da dati rokovi ostavljaju razumno vrijeme za preispitivanje odluke o zabrani prije dana za kada je skup zakazan, što je protivno međunarodnim standardima jer jedino pravna zaštita koja je pravovremena i koja omogućava organizatoru da odluku preispita do zakazanog/najavljenog skupa ima smisla. Stoga bi valjalo rokove za donošenje drugostepenog rješenja, ukoliko na snazi ostane zaštita kroz posebni upravni postupak, vezati za dan kad je najavljeno sporno okupljanje (kao što je trenutno u KS-u), i to ostavljajući i više vremena od 48 sati kako bi bilo vremena za vođenje upravnog spora koji bi morao biti hitnog karaktera. Druga mogućnost koja bi se mogla ostaviti je ona koja bi omogućila da se rješenje o zabrani odmah smatra konačnim i da se protiv njega može voditi upravni spor, ali se otvara pitanje da li bi to bilo svojstveno pravnom sistemu u BiH, kako trenutno ne postoje upravni sudovi, već o upravnim sporovima odlučuju okružni i kantonalni sudovi kao sudovi redovne nadležnosti, te da li bi se u praksi zaista mogla ispoštovati potreba da takvi upravni sporovi budu hitne naravi.

U postupku pravne zaštite u kojem organizator želi preispitati odluku vlasti da zabrani određeno okupljanje najbitnije je da li procesna zaštita koja se pruža zaista stvara ambijent u kojem će se ta odluka moći preispitati u svom meritumu, ali u iznimno kratkom vremenskom periodu jer je organizatoru, ili osobama koje žele uživati pravo na slobodu okupljanja, bitno da zaštitu iskuse prije dana koji su uredno najavili vlastima. U suprotnom, zaštita gubi smisao i zato se u normiranju rokova i njenom definisanju mora voditi računa o hitnom karakteru odlučivanja ili vremenskom trenutku.

Zbog toga, poželjno bi bilo ostaviti odredbe o mogućnosti vođenja upravnog spora, ali predvidjeti da sud u takvim postupcima odlučuje u hitnom postupku. Ova rješenja su neophodna kako bi se obezbijedila pravovremena i efektivna pravna zaštita. Ili, alternativno prethodnom, predvidjeti isključivo upravnosudsku zaštitu (ovdje

⁵⁶ Član 15. stav 2. Zakona o javnom okupljanju BD

⁵⁷ Ibid, član 16.

⁵⁸ Član 13. stav 2. Zakona o javnom okupljanju RS

⁵⁹ Ibid, član 14.

⁶⁰ Član 16. stav 5 i član 14. stav 5.

pogledati navedenu opasku o nepostojanju upravnih sudova u važećem sistemu) na način da se protiv rješenja o zabrani koje se mora donijeti najkasnije 72 sata (ili 96 sati) prije zakazanog okupljanja može podnijeti tužba u roku od dva dana nadležnom sudu koji mora odlučiti u hitnom postupku. O predloženim alternativno postavljenim izmjenama otvoriti raspravu jer se u prvom redu mora voditi računa o iznalaženju rješenja koje poštuje hitnost postupka pravne zaštite, po rješenju o zabrani okupljanja.

5. UMJESTO ZAKLJUČKA: PREPORUKE ZA UNAPREĐENJE ZAŠTITE SLOBODE OKUPLJANJA U BIH

PREPORUKA: Donijeti jedinstven zakon na nivou Federacije BiH koji reguliše oblast javnog okupljanja jednako za sve kantone jer za to ne postoje ustavne prepreke, te harmonizovati rješenja na svim nivoima vlasti kako bi se svima osiguralo jednako uživanje ustavnog prava na teritoriji cijele BiH.

Jedinstveni zakon na nivou Federacije trebao bi sadržati sljedeća rješenja, odnosno morao bi počivati na ovim principima:

- Zakon mora počivati na obavezi vlasti da zaštite sve vrste okupljanja, dok god su ona mirnog karaktera i na principu proporcionalnosti koji bi se trebao dalje normirati tako da svako ograničenje ili zabrana okupljanja mora biti srazmjerno i utemeljeno na valjanim i opravdavajućim osnovama – npr. posebno to vezati za lokacijska ograničenja/zabrane uz generalnu odredbu koja daje mogućnost zabrane samo na onim mjestima koji predstavljaju stvarnu i neposredno opasnost po zdravlje i bezbjednost većeg broja osoba i imovine uz poštovanje principa proporcionalnosti;
- Predvidjeti da su zabrane okupljanja moguće u strogo limitiranom broju slučajeva, tj. samo onda kada postoji stvarna opasnost, i izbjeći poimenično navođenje mjesta uz koja su posebno moguće zabrane (dosljedna primjena principa proporcionalnosti);
- Predvidjeti **efikasan i djelotvoran postupak pravne zaštite** koji će omogućiti preispitivanje odluke kojom se zabranjuje javno okupljanje, naročito u odgovarajućem sudskom postupku koji mora biti **hitnog karaktera** (vidi više u nastavku u dijelu koji se odnosi na pravnu zaštitu);
- Predvidjeti da se javna okupljanja prijavljuju isključivo organima unutrašnjih poslova kako bi se **pojednostavila** procedura prijave skupova i napustio mehanizam traženja prethodnog odobrenja od drugih nadležnih organa u situacijama kada okupljanje zahvata površinu puta.

PREPORUKA: Prilagoditi definiciju mirnog okupljanja međunarodnim preporukama u svim zakonima, i to na način da se prepoznaju različite vrste okupljanja i da se posebno regulišu **spontana okupljanja**. Spontana okupljanja izričito odredbom **osloboditi obaveze prijavljivanja** i **ne vezati uz njih specijalna lokacijska ograničenja**, te propisati da su dozvoljena dok god su nenasilna.

PREPORUKA: Brisati iz svih zakona odredbe u kojima se uz generalnu definiciju javnog okupljanja predviđa da će posebnim podzakonskim aktom (odlukom lokalnih vlasti) biti određena mjesta koja su namijenjena svrsi javnog okupljanja. Naime, tako se narušava osnovno pravilo da se samo zakonima može ograničiti pravo na slobodu okupljanja.

PREPORUKA: Sva mjesta, javna ili privatna, trebala bi načelno biti dostupna javnim okupljanjima. Iz definicije primjerenog prostora izbrisati atribut *javno* kako se prostor ne bi ograničio samo na *javna mjesta*. U međunarodnoj praksi uvriježeno je mišljenje da su protesti mogući i na privatnom prostoru.

PREPORUKA: U svim zakonima brisati odredbe koji predviđaju na kojim mjestima nije moguće održati mirno okupljanje i prepustiti da se ovo pitanje određuje u svakom slučaju pojedinačno, na osnovu konkretnih okolnosti. Ostaviti jedino odredbu koja predviđa da je izuzetak, tj. zabrana održavanja moguća na pojedinim mjestima kada to opravdavaju naročite okolnosti (npr. neposredna stvarna opasnost po zdravlje ili sigurnost većeg broja osoba ili imovine) u pojedinačnim situacijama ili uz poštovanje načela proporcionalnosti. Razmisliti o normiranju **načela proporcionalnosti** u uvodnim odredbama zakona kako bi se nedvosmisleno utvrdilo da svako ograničenje mora biti opravdano, srazmjerno i obrazloženo (tj. učinjeno na najmanje invazivan način).

PREPORUKA: Izbrisati odredbu o vremenskom ograničenju Zakona o javnom okupljanju ZDK⁶¹ koja predviđa da su mirna okupljanja moguća samo u tačno određenom vremenskom intervalu, jer se tako postavlja nesrazmjerno i neosnovano ograničenje prava na slobodu okupljanja.

PREPORUKA: Preformulisati sve odredbe koje se odnose na razloge za zabranu javnog okupljanja tako da se smanje broj i vrsta ovih razloga brisanjem svih spornih razloga (dodatne mjere koje nisu ispunjene, pozivanje na ustavne promjene i sl.), i zadržavanjem isključivo onih razloga koji štite javnost od pozivanja na nasilne promjene ustavnog poretka, stvarne i neposredne opasnosti po javni red i mir, druge i njihovu imovinu.

PREPORUKA: Smanjiti u svim zakonima obaveze koje su na organizatoru u pogledu sadržine prijave, i to tako da se od organizatora **ne zahtijeva da dostavi lične podatke o svim redarima** jer je dovoljno dostaviti podatke o voditelju okupljanja. Takođe, smanjiti ukupni teret obaveza koji je u svim propisima stavljen na organizatora, te brisati odredbe o ovlastima redara koje se odnose na predaju i/ili informisanje policijskih službenika o postojanju osoba sa oružjem ili drugim opasnim predmetima, kao i odredbe kojim se uspostavlja obaveza redara da čuvaju imovinu.

PREPORUKA: Izbrisati u svim zakonima (uključujući i shodne odredbe Zakona o osnovama bezbjednosti saobraćaja na putevima u BiH i Zakona o cestama FBiH) odredbu kojom se od organizatora zahtijeva da traži posebno odobrenje/prethodnu saglasnost od nadležnog organa saobraćaja ukoliko mirno okupljanje zahvata površinu puta jer se time stvaraju nepotrebne i nesrazmjerne poteškoće organizatorima, te predvidjeti da **o prijavi skupa može odlučivati samo jedan nadležni organ** (organ unutrašnjih poslova), tj. da se u prijavi koja se podnosi policijskim organima samo treba naznačiti da li će okupljanje zahvatati put kako bi u obzir mogli uzeti i ovu okolnost.

PREPORUKA: Predvidjeti u svim zakonima situaciju da će se, ako nadležni organ ne donese odluku po žalbi na rješenje o zabrani okupljanja, odmah smatrati da se skup može održati.

PREPORUKA: Izmijeniti odredbe o postupku pravne zaštite povodom rješenja o zabrani okupljanja, i to propisujući da se odluka o zabrani mora donijeti najkasnije 72 sata (ili čak 96 sati) prije zakazanog okupljanja (izuzetno 24 sata kada se radi o okupljanju koje je zakazano 48 sati prije dana održavanja), da se žalba može izjaviti u roku od 24 sata od prijema prvostepenog rješenja, i da se drugostepeno rješenje mora donijeti najkasnije 24 sata (ili 48 sati ako prvoavedeni rok bude 96 sati) prije dana kada je najavljeno održavanje.

6. LITERATURA

- *Smjernice o pravu na slobodu okupljanja u drugoj pripremi OSCE-a i Venecijanske komisije*, Warsaw/Strasbourg, 2010. <http://www.osce.org/baku/105947?download=true> (datum pristupa 18.02.2018)
- Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima
- Evropska konvencija o ljudskim pravima i osnovnim slobodama
- Ustav Bosne i Hercegovine
- Ustav Federacije Bosne i Hercegovine (Službene novine FBiH, 01/94)
- Ustav Republike Srpske (Službeni glasnik RS, 03/92)
- *Zajedničko mišljenje Venecijanske komisije (VK) i OSCE/ODIHR na Zakon o javnom okupljanju Republike Srbije*
- *Zajedničko mišljenje VK i OSCE/ODIHR na Zakon javnom okupljanju Kantona Sarajevo*
- *Zajedničko mišljenje VK i OSCE/ODIHR na Naredbu o organizovanju i održavanju mirnih skupova Ukrajine AD*
- Zakon o javnom okupljanju Republike Hrvatske (Narodne novine, broj 128/99, 150/05, 82/11, 78/12)
- Zakon o javnom okupljanju Brčko distrikta (Službeni glasnik BDBiH, 02/10)
- Zakon o javnom okupljanju Republike Srpske (Službeni glasnik RS, 118/08)
- Zakon o javnom okupljanju Kantona Sarajevo (Službene novine Kantona Sarajevo, 32/09, 11/01)
- Zakon o javnom okupljanju USK (Službeni glasnik USK, 08/14)
- Zakon o javnom okupljanju SBK (Službene novine SBK, 15/00)
- Zakon o javnom okupljanju BPK (Službene novine BPK Goražde, 05/03)
- Zakon o javnom okupljanju ŽP (Narodne novine Županije posavske, 02/16)
- Zakon o javnom okupljanju TK (Službene novine TK, 1/12, 11/15)
- Zakon o javnom okupljanju ZHK (Narodne novine ZHK, 05/15)
- *Projekat praćenja slobode okupljanja na Zapadnom Balkanu/Sloboda okupljanja u Bosni i Hercegovini*, ECNL i Civil Rights Defenders, 2016. http://ecnl.org/wp-content/uploads/2016/10/BiH_WBA-Project-Report-Bosnian.pdf (datum pristupa 15.02.2018)
- Izveštaj Evropske komisije za Bosnu i Hercegovinu za 2015. g.
- Amila Kurtović, *Između slobode i restrikcija: Zakonski okvir slobode okupljanja u BiH*, Analitika-Centar za društvena istraživanja, Sarajevo, 2016.

7. O AUTORU

Uglješa Vuković je diplomirao na Pravnom fakultetu Univerziteta u Banjaluci. Trenutno radi kao istraživač/analitičar u organizaciji Transparency International u Bosni i Hercegovini gdje između ostalog pokriva oblasti slobode pristupa informacijama, pružanja pravne pomoći u borbi protiv korupcije, stičući i iskustvo u radu sa manjinskim grupama, a angažovan je i na sveukupnom praćenju antikorupcionih politika. Bio je predavač na Klinikama iz medijskog prava u organizaciji Internews-a na temu pristupa informacijama od javnog značaja. Autor je i medijskih analiza koje se bave sadržajem informativnih programa u BiH i problematizuju pitanje etike i profesionalnih standarda u medijskom radu.

8. O INICIJATIVI

Inicijativa za monitoring evropskih integracija Bosne i Hercegovine je neformalna koalicija trideset organizacija civilnog društva koja doprinosi praćenju reformi i nadgleda primjenu politika, prava i standarda Evropske unije, fokusirajući se na pitanja demokratizacije, vladavine prava te ljudskih i manjinskih prava.

Saznajte više o Inicijativi na: <http://eu-monitoring.ba/o-inicijativi/>

Aktivne članice su:

Asocijacija za demokratske inicijative, Sarajevo
BH novinari, Sarajevo
BIRN BiH, Sarajevo
Centar za istraživačko novinarstvo, Sarajevo
Centar za mlade Kwart, Prijedor
Centar za političke studije, Sarajevo
Centar za promociju civilnog društva, Sarajevo
Fondacija Cure, Sarajevo
Fondacija 787, Sarajevo
Forum ZFD BiH
Helsinški parlament građana, Banja Luka
Hope and Homes for Children
Inicijativa mladih za ljudska prava, Sarajevo
Udruženje Kali Sara Sarajevo
MyRight - Empowers People with Disabilities, Sarajevo
Oštra nula, Banja Luka
Transparency International, Banja Luka/Sarajevo
TRIAL International, Sarajevo
Sarajevski otvoreni centar
Udruženje tranzicijska pravda, odgovornost i sjećanje, Sarajevo
Vaša prava BiH
Zašto ne, Sarajevo
Zemlja djece, Tuzla
Žene ženama, Sarajevo

Inicijativu koordinira:

Sarajevski otvoreni centar
info@eu-monitoring.ba

Inicijativu podržavaju: ACIPS, Sarajevo; Asocijacija studenata Pravnog fakulteta Univerziteta u Tuzli; Banjalučko udruženje kvir aktivista (BUKA), Banja Luka; Centar za socio-ekološki razvoj, Banja Luka; Centar za ljudska prava Univerziteta u Sarajevu; Crvena, Sarajevo; Evropski istraživački centar, Sarajevo; Green Council, Sarajevo; Infohouse, Sarajevo; OKC Abrašević, Mostar; Perpetuum Mobile, Banja Luka; Udruženje PEKS, Živinice; Vesta, Tuzla; Vanjskopolitička inicijativa BiH, Sarajevo; Zeleni Neretva, Konjic

Ova publikacija izlazi u okviru edicije Human Rights Papers, koju objavljuje Sarajevski otvoreni centar. U ediciji Human Rights Papers izlaze opšti ili tematski izvještaji, te relevantne publikacije o stanju ljudskih prava u Bosni i Hercegovini.

Ovi izvještaji i publikacije su osnova za daljnje zagovaračke aktivnosti prema državi Bosni i Hercegovini, ali i međunarodnim tijelima. Navedena publikacija je objavljena u sklopu rada Inicijative za monitoring EU integracija u BiH kao koalicije organizacija civilnog društva angažovanih na praćenju integracija Bosne i Hercegovine u EU, čiji rad koordinira Sarajevski otvoreni centar.

Neke od aktuelnih publikacija koje su izašle u sklopu rada Inicijative su:

Žene, rad i zapošljavanje u aktima Evropske unije, Natalija Petrić, Sarajevski otvoreni centar i Helsinški parlament građana Banjaluka u ime Inicijative za monitoring evropskih integracija BiH, Banjaluka/Sarajevo, 2017. Dostupno na: <http://eu-monitoring.ba/zene-rad-i-zaposljavanje-u-aktima-evropske-unije/>

Alternativni odgovori organizacija civilnog društva na pitanja Evropske komisije, Sarajevski otvoreni centar i Helsinški parlament građana Banja Luka, u ime Inicijative za monitoring EU integracija Bosne i Hercegovine, Sarajevo, avgust 2017. Dostupno na: <http://eu-monitoring.ba/alternativni-odgovori-organizacija-civilnog-drustva-na-pitanja-evropske-komisije/>

Prijedlog izmjena i dopuna Zakona o radu FBiH – Za unapređenje zaštite ravnopravnosti spolova, zaštite prava povezanih sa majčinstvom, očinstvom i pravima djece, Adrijana Hanušić-Bećirović, Sarajevo, oktobar 2016. Dostupno na: <http://eu-monitoring.ba/prijedlog-izmjena-i-dopuna-zakona-o-radu-u-fbih/>

Alternativni izvještaj za BiH 2016: Politički kriteriji, Sarajevski otvoreni centar u ime Inicijative za monitoring evropskih integracija u BiH, Sarajevo, juli 2016. Dostupno na: <http://eumonitoring.ba/alternativni-izvjestaj-za-bih-2016-politicki-kriteriji/>

Komentar na prijedlog Zakona o ombudsmenu za ljudska prava Bosne i Hercegovine i prijedlozi amandmana za unaprjeđenje prijedloga zakona, Saša Gavrić, Sarajevski otvoreni centar u ime Inicijative za monitoring evropskih integracija u BiH, Sarajevo, mart 2016. Dostupno na: <http://eu-monitoring.ba/komentar-na-prijedlog-zakona-o-ombudsmenu-za-ljudska-prava-bosne-i-hercegovine-i-prijedlozi-amandmana-za-unaprjedenje-prijedloga-zakona/>

Uporedna analiza prijedloga Zakona o biomedicinski potpomognutoj oplodnji – Kako prijedlozi Vlade FBiH i SDP-a doprinose unaprjeđenju liječenja neplodnosti, Indiana Husić-Šabanović, Sarajevo, januar 2018. Dostupno na: <http://soc.ba/uporedna-analiza-prijedloga-zakona-o-biomedicinski-potpomognutoj-oplodnji-kako-prijedlozi-vlade-fbih-i-sdp-a-doprinose-unaprjedenju-lijecenja-neplodnosti/>